

BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS

A VÍZJEL NEM TŰNIK EL OLYAN KÖNNYEN

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 70.

BENKES ZSUZSA – PETŐFI S. JÁNOS

A VÍZJEL NEM TŰNIK EL
OLYAN KÖNNYEN

Versek megformáltságának megközelítése
kreatív gyakorlatokkal

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2006

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 70.

Sorozatszerkesztő:
KISS GÁBOR

ISSN 1419-6603
ISBN 978-963-7094-70-5

© Benkes Zsuzsa
© Petőfi S. János
© TINTA Könyvkiadó

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Temesi Viola
Műszaki szerkesztő: Bagu László

„Én boldog pillanataimban gyermeknek érzem magamat, és akkor derűs a szívem, ha munkámban játékot fedezek föl. Félek a játszani nem tudó emberektől, és mindig azon leszek, hogy az emberek játékos kedve el ne lankadjon, hogy azok a szűkös életfeltételek, melyek a játék kedvét és lehetőségét szegik, megszűnjenek.”

József Attila

*„Se tartalom, se forma – hát mi kell?
A jó vers élőlény, akár az alma,
ha ránézek, csillogva visszanéz,
mást mond az éhesnek s a jóllakottnak
és más a fán, a tálon és a szájban,
végső tartalma, vagy formája nincs is,
csak él és élte. Vajjon mit jelent,
nem tudja és nem kérdi. Egy s ezer
jelentés ott s akkor fakad belőle,
mikor nézik, tapintják, izlelik.”*

Weöres Sándor

TARTALOM

Előszó	13
Bevezetés	15
I.	
SZEMIOTIKAI-TEXTOLÓGIAI ELMÉLETI ALAPVETÉS	
1. A kreatív és a szövegrokonsági szemiotikai-textológiai gyakorlatokról általában	21
1.1. Bevezető megjegyzések	21
1.2. A szöveg és megközelítései	21
1.2.1. Szövegfogalom, a szöveg alapvető jellemzői, szövegmegformáltság	21
1.2.2. A komplex jelként értelmezett szöveg jelösszetevői	24
1.2.3. Szövegek analitikus és kreatív megközelítése	25
1.2.4. A kreatív szöveg megközelítés céljai és fajtái	26
1.3. Megjegyzések szövegek 'fizikai megformáltságon alapuló szövegfajtájának' eldöntéséhez	28
1.4. A versekkel/verseken végrehajtott kreatív és szövegrokonsági gyakorlatokhoz kiválasztott szövegek és megformáltságtipológiájuk létrehozásának kérdései	29
1.4.1. A gyakorlatainkat bemutató fejezetekhez kiválasztott szövegek	29
1.4.2. Megjegyzések egy megformáltságtipológiához	31
1.5. Megjegyzések a prózaszövegekkel/prózaszövegeken végrehajtható kreatív gyakorlatokhoz	31
1.6. Befejező megjegyzések	31
II.	
A MEGFORMÁLTSÁGON ALAPULÓ SZÖVEGFAJTÁK SZEMIOTIKAI-TEXTOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSE	
2. A fizikai megformáltságon alapuló szövegfajta eldöntésére vonatkozó kreatív-produktív gyakorlat	35
2.1. A fizikai megformáltságon alapuló szövegfajta elméleti és gyakorlati megközelítése	36
2.2. Egy szövegfajta eldöntésére vonatkozó többszörös létrehozó típusú kreatív-produktív gyakorlat	36
2.2.1. A gyakorlathoz választott szövegek	36
2.2.2. A feladatok	41

2.2.3. A megoldások	42
2.2.3.1. Tanári megoldások	42
2.2.3.2. Tanulói megoldások	45
2.3. Megjegyzések a megoldásokhoz	48

III.

VERSEK MEGFORMÁLTSÁGÁNAK SZEMIOTIKAI-TEXTOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE KREATÍV GYAKORLATOKKAL

3. A versek fizikai testére, vehikulumára [=Ve] vonatkozó kreatív gyakorlatok ...	53
3.1. A szövegek vizuális fizikai megjelenési formáinak típusai	54
3.2. Gyakorlatok a <i>Ve</i> jelösszetevő elemzéséhez	55
3.2.1. Kaleidoszkópgyakorlatok	55
3.2.1.a Hagyományos vizuális megjelenési formájú szövegek átalakítása más hagyományos vizuális megjelenési formájú szövegekké	55
3.2.1.b A sorok lineáris egymásutánját megtartó, nem hagyományos vizuális megjelenési formájú szövegek átalakítása más hagyományos és nem hagyományos vizuális megjelenési formájú szövegekké	57
3.2.1.c A sorok lineáris egymásutánját nem megtartó nem hagyományos vizuális megjelenési formájú szövegek átalakítása más nem hagyományos vizuális megjelenési formájú szövegekké	59
3.2.1.d Modern értelemben vett képversek átalakítása más vizuális megjelenési formájú szövegekké	60
3.2.2. Kreatív-produktív gyakorlatok	61
3.2.2.1. Vizuális vers- (vagy próza-) vehikulumok létrehozása 'semlegesített' vizuális szövegvehikulum alapján	61
3.2.2.2. Képversvehikulumok létrehozása 'semlegesített' vizuális szövegvehikulum alapján	66
3.3. A képversek megformáltságának kompozíciós elvei	68
4. A versek fizikai testéhez [=Ve] rendelhető formai felépítésre, a formációra [=Fo] vonatkozó kreatív gyakorlatok	70
4.1. A szövegek nyelvi-szemiotikai formai felépítésének típusai	71
4.2. Gyakorlatok a nyelvi-szemiotikai <i>Fo</i> jelösszetevő elemzéséhez	71
4.2.1. Kaleidoszkópgyakorlatok	71
4.2.1.1. Gyakorlatok a lexikai szintaktikai tagoltság elemzéséhez ...	71
4.2.1.1.a Szövegmondatokra központosással tagolt szövegek áttagolása másfajta központosítás alkalmazásával	72
4.2.1.1.b Szövegmondatokra nem központosással tagolt szövegek áttagolása központosítás alkalmazásával	73
4.2.1.1.c Egyetlen (belső tagolással rendelkező) hosszú szövegmondatból álló szöveg több szövegmondatra bontása	74
4.2.1.1.d Szintaktikailag tagolatlan szöveg szövegmondatokra tagolása központosítás vagy más eszközök alkalmazásával	77
4.2.1.2. Gyakorlatok a mondatösszetevők szövegmondatokon belüli sorrendjének elemzéséhez	78

4.2.2. Kreatív-produktív gyakorlatok	81
4.2.2.1. Kiválasztó típusú gyakorlat mondatösszetevők szövegmondatokon belüli sorrendjének elemzéséhez	81
4.2.2.2. Létrehozó típusú gyakorlat mondatösszetevők szövegmondatokon belüli sorrendjének elemzéséhez. Megjegyzések	85
4.3. A szövegek nyelvi-szemiotikai formai felépítése mint az értelmi és a kommunikatív nyelvi (szöveg)jelentés hordozója	86
5. A szöveg fizikai testéhez [=Ve] rendelhető nyelvi–jelentéstani felépítésre, a sensusra [=Se] vonatkozó kreatív gyakorlatok	87
5.1. A nyelvi jelentés hordozói	88
5.2. Gyakorlatok az <i>Se</i> jelösszetevő elemzéséhez	88
5.2.1. Kaleidoszkópgyakorlatok	88
5.2.1.a Szavak, szókapcsolatok helyettesítése más szavakkal, szókapcsolatokkal	88
5.2.1.b Hasonlatok (költői képek) helyettesítése más hasonlatokkal (költői képekkel)	90
5.2.1.c A 'lírai én' kommunikatív szerepének megváltoztatása	92
5.2.1.d A szövegben utalt állapotok, események idejének megváltoztatása	94
5.2.2. Kreatív-produktív gyakorlatok	95
5.2.2.1. Kiválasztó típusú gyakorlat a költői képek nyelvi organizációjának elemzésére	95
5.2.2.2. Létrehozó típusú gyakorlat a költői képek nyelvi organizációjának elemzésére	101
5.3. Megjegyzések első fokú korreferenciális jelentések létrehozásához	104
6. Versek fizikai testéhez [=Ve] rendelhető valóságos vagy képzelt világdarabra, a relátumra [=Re] vonatkozó kreatív gyakorlatok	111
6.1. A vehikulumhoz rendelhető világdarab szerepe a szövegek megformáltságában	112
6.2. Gyakorlatok a <i>Re</i> jelösszetevő elemzéséhez	113
6.2.1. Kaleidoszkópgyakorlatok	113
6.2.1.a Verssorokban, illetőleg szövegmondatokban kifejezésre jutó világdarabok 'bemutatása' sorrendjének felcserélése	113
6.2.1.b Versszakokban, illetőleg szövegmondattömbökben kifejezésre jutó világdarabok 'bemutatása' sorrendjének felcserélése	115
6.2.1.c A cím és/vagy a szövegbejejezés megváltoztatása	116
6.2.1.d Világdarabok hiányos, illetőleg csupán jelzésszerű bemutatása	118
6.2.2. Kreatív-produktív gyakorlatok	120
6.2.2.1. Kiválasztó típusú gyakorlat verssorokban, illetőleg szövegmondatokban kifejezésre jutó világdarabok 'bemutatása' sorrendjének elemzésére	120
6.2.2.2. Létrehozó típusú gyakorlat versszakokban kifejezésre jutó világdarabok 'bemutatása' sorrendjének elemzésére	125
6.3. Megjegyzések másodfokú korreferenciális jelentések létrehozásához	127
7. Versek több jelösszetevőjének együttes megváltoztatására irányuló komplex [=Ko] kreatív gyakorlatok	129

7.1. A szöveg mint komplex jel megformáltságának összetettsége	130
7.2. Gyakorlatok több jelösszetevő együttes megváltoztatása következményeinek elemzéséhez	134
7.2.1. Kaleidoszkópgyakorlatok	134
7.2.1.a Ve•Se: Hagományos vizuális megjelenési formájú szövegek átalakítása (a) olyan más hagyományos megjelenési formájú szövegekké, (b) amelyekben az eredeti szöveg bizonyos szavait/ szókapcsolatait más szavak/szókapcsolatok helyettesítik	134
7.2.1.b Fo•Re: Szövegmondatokra nem központosással tagolt szövegek átalakítása (a) olyan – központosítás alkalmazásával tagolt – szövegekké, (b) amelyekben az eredeti szövegbefejezés helyett más szövegbefejezés áll	137
7.2.1.c Ve•Fo•Se: A sorok lineáris egymásutánját megtartó, nem hagyományos vizuális megjelenési formájú, szintaktikailag tagolatlan szövegek átalakítása (a) olyan hagyományos vagy nem hagyományos vizuális megjelenési formájú (b) szövegmondatokra központosítás vagy más eszközök alkalmazásával tagolt szövegekké, (c) amelyekben az utalt állapotok, történések, cselekmények ideje nem azonos az eredeti szövegekével	140
7.2.1.d Fo•Se•Re: Szövegmondatokra központosással tagolt szövegek átalakítása (a) olyan – szövegmondatokra másfajta központosítás alkalmazásával tagolt – szövegekké, (b) amelyekben bizonyos eredeti szavakat, szókapcsolatokat más szavak, szókapcsolatok helyettesítenek és (c) a verssorokban, illetőleg szövegmondatokban kifejezésre jutó világdarabok 'bemutatásának' a sorrendje is eltér az eredetiétől	144
7.2.2. Kreatív-produktív gyakorlatok	148
7.2.2.1. A Fo és Se jelösszetevőkre együttesen vonatkozó létrehozó típusú kreatív-produktív gyakorlat	148
7.2.2.2. A Fo és Se jelösszetevőkre együttesen vonatkozó kiválasztó típusú kreatív-produktív gyakorlat	151
7.3. Egy szöveg adott megformáltságától való 'eltávolodás' lehetőségeiről és fokozatairól	152
8. Verselek szövegrokonsági kapcsolatainak [=Ro] felderítésére vonatkozó kreatív gyakorlatok	155
8.1. A szövegrokonsági kapcsolatok típusai	156
8.2. Gyakorlatok rokonszöveg-csoportok kereséséhez/létrehozásához	157
8.2.1. Kaleidoszkópgyakorlatok	157
8.2.1.a „Ad notam” verscímmel hívott rokonszövegek keresése	157
8.2.1.b1 Tetszőleges verscímmel hívott rokonszöveg(ek) keresése	158
8.2.1.b2 Költőre utaló mottóval (esetleg verscímmel is) hívott rokonszöveg(ek) keresése	159
8.2.1.c „Így írtok ti” jelleggel hívott rokonszöveg(ek) keresése	160
8.2.1.d Szövegidézettel hívott rokonszöveg(ek) keresése	162
8.2.2. Kreatív-produktív gyakorlatok	163

8.2.2.1. Kiválasztó típusú kreatív-produktív szövegrokonsági gyakorlatok megvalósításának lehetőségeiről.....	163
8.2.2.2. Létrehozó típusú kreatív-produktív szövegrokonsági gyakorlatok megvalósításának lehetőségeiről.....	163
8.3. Megjegyzések a posztmodern szövegrokonsági kapcsolatokhoz	163
8.3.1. Posztmodern szövegrokonsági kapcsolatok prózaszövegekben	163
8.3.2. Posztmodern szövegrokonsági kapcsolatok versszövegekben	164
Utószó	166
FÜGGELÉK	169
1. Szövegmutatók és megformáltságtipológia	171
1.1. Szövegmutató a gyakorlatokban felhasznált szövegekhez	171
1.1.1. Versszövegek mutatója	171
1.1.2. Prózaszövegek mutatója	172
1.2. Szövegmutató a feladatokban felhasznált versszövegekhez	172
1.2.1 Szövegmutató	173
1.2.2. A szövegmutatóban felsorolt szövegek átirrt változata	174
1.3. Megformáltságtipológiai vázlat	184
1.3.1. Bevezető megjegyzések	184
1.3.2. Szöveggyűjtemény és megformáltságtipológiai bázis. Kísérlet	184
1.3.1. Megjegyzések a megformáltságtipológiai kísérlet folytatásához	193
2. Bibliográfiai tájékoztató	195
2.1. A kötet szerzőinek egyedül és együtt írott művei	195
2.2. A kötet szerzőinek másokkal együtt írott művei	201
2.3. Informatív írások	202

ELŐSZÓ

Az utóbbi évtizedekben – mind magyar nyelvű, mind más nyelvű környezetben – egyre elterjedtebbé vált szövegek különféle, *nem hagyományos megközelítése, feldolgozása*. Szövegek helyett talán célszerűbb *irodalmi szövegekről* beszélni, mert ez a megközelítési mód, feldolgozás, ha nem is kizárólagos jelleggel, de elsősorban irodalmi szövegekre irányul.

Minthogy azonban a nem konvencionális feldolgozás a szövegek *szétszedését* és újbóli (az eredetitől sok esetben szükségképpen eltérő) *összerakását* jelenti, a szépirodalom 'aggályos védelmezői' a legkülönfélébb alkalmakkor és a legkülönfélébb módon emeltek szót ellene.

Ezeknek az 'aggályos védelmezőknek' válaszol Hans Magnus Enzensberger, német egyetemi tanár, író, kritikus, fordító, abban az írásában, amelynek részlete magyar fordításban könyvünk hátlapján olvasható, és amelyből könyvünk főcímét is vettük. Enzensberger válaszát, akinek sem irodalomszeretetéhez, sem kompetenciájához, sem élettapasztalatához nem férhet kétség, jó, ha megszívleli az olvasó, mielőtt könyvünk *lapozgatásába* kezd. Szándékosan beszélünk lapozgatásról és nem olvasásról, mert könyvünket nem folyamatos olvasásra szántuk, hanem *kézikönyvnek*, amelyhez használója ötletekért (ha tanár, akkor módszertani segítségért is) folyamatosan visszatér.

A magunk részéről – ha különböző módokon is – régóta foglalkozunk nem konvencionális szöveg megközelítéssel: egyikünket *elsősorban didaktikai* érdeklődés vezette, nem volt azonban közömbös e szöveg megközelítés elméleti alapja és hozadéka iránt sem, másikunkat pedig *elsősorban elméleti* érdeklődés, nem lévén azonban közömbös a didaktikai alkalmazások iránt sem.

Érdeklődésünk és kompetenciánk *összehangolásában* szerencsés fordulat állt be a mintegy tizenöt évvel ezelőtti első, személyes találkozásunkat követően. Tapasztalat- és eszmecsereink eredményeként egyhamar világossá vált előttünk, hogy a kommunikáció mind középiskolai, mind egyetemi oktatásában, mind a mindennapi életben való használatában jelentkező (és egyre súlyosodó) problémáinak megoldásához megpróbálhatunk (sőt: meg kell próbálnunk!) hozzájárulni.

Ami *tapasztalatainkat* illeti: Egyrészt másokkal együtt mi is szembesültünk azzal a ténnyel, hogy a ma embere a technikai civilizáció jelenlegi, főként vizuális periódusában másképpen olvas (ha olvas egyáltalán), mint ahogy azt a megelőző generációk tették, s ennek következtében sem az irodalmi szövegek befogadását, sem másmilyen szövegek befogadását és létrehozását nem lehet hagyományos módon tanítani tovább. Másrészt mind a magunk gyakorlata, mind szakirodalmi tájékozódásunk azt a hitet erősítette bennünk, hogy a nem konvencionális szöveg megközelítéstől a helyzet valamelyes javulása várható.

Eszmecsereink alapján azonban egyrészt az is nyilvánvalóvá vált, hogy a nem konvencionális szöveg megközelítés csak akkor hozhat eredményt, ha nem időszakos ki-

kapcsolódás, felüdülés céljából élünk vele, hanem *alaposan átgondolt stratégia* szerves részévé tesszük, másrészt az is, hogy ez csak *átfogó szövegtani háttér* alapján valósítható meg.

Így jutottunk arra az elhatározásra, hogy megpróbáljuk a *szemiotikai textológiát* ilyen háttérre, illetőleg nem konvencionális szövegmegközelítésünk stratégiájának elméleti keretévé tenni. Ezzel vette kezdetét máig tartó együttműködésünk. Ezzel a könyvvel – eddigi, jórészt pillanatfelvétel-szerű publikációink után – a szóban forgó szövegmegközelítés eredményeiről számolunk be.

A nem konvencionális szövegmegközelítés módszereinek kidolgozásáról szólva, nem feledkezhetünk meg sem azokról az intézményekről, iskolákról, tanárokról, sem arról a több száz tanulóról, sem azokról az egyetemhallgató-csoportokról, akik munkánkat aktív közreműködésükkel folyamatosan segítették és segítik. Illesse ezért őket őszinte köszönetünk.

Köszönettel tartozunk az írásainkat, könyveinket mindeddig megjelentető folyóiratoknak és könyvkiadóknak is, s nem utolsósorban a Tinta Kiadónak ennek a könyvnek a megjelentetéséért.

Budapest–Macerata, 2006

B. Zs. – P. S. J.

A nem konvencionális szövegmegközelítés angol, francia, német és olasz nyelvű szakirodalmáról tájékoztatóként lásd: Petőfi 1992.2, 1993.6, 1993.7, 1993.8 és 1994.9.